

Н. В. ЗАСЛАВСЬКА ОБЕРЕЖНО: МІЖМОВНІ ОМОНІМИ

Взаємодія двох близькоспоріднених мов сприяє їх взаємозбагаченню, з одного боку, а з другого — породжує явище небажаної інтерференції (взаємопроникнення), найбільш простим виявом якої є відхилення від норм однієї з мов під впливом іншої. До причин, які викликають таку інтерференцію на лексичному рівні, належить явище міжмовної омонімії. Ця проблема набуває особливого значення в умовах масової російсько-української та українсько-російської двомовності.

Міжмовними омонімами близькоспоріднених мов називають різні за значенням слова, які збігаються за формою повністю або в основній їх частині. Українські дослідники не раз звертали увагу на існування в обох мовах слів, які звучать однаково (або майже однаково), але мають різні, часто досить далекі, а іноді й антонімічні значення: рос. *уродливый* (некрасивий) — укр. *уродливий* (красивий), рос. просторічне *запом'ятать* (забути) — укр. *запам'ятати* (не забути). Пор. також різні за значенням в російській та українській мовах слова: рос. *рожжа* (*морда, пика*) — укр. *рожжа* (*мальва, троянда*), рос. *пыльный* (прикметник до *пыль*) — укр. *пильний* (*уважний, негайний, настійний, ретельний*) та ін.

Семантика деяких багатозначних російських та українських міжмовних відповідників збігається лише частково. Так, укр. *молодий, молода* вживаються не тільки у значенні рос. «молодой, юный», але й у значенні «жених, невеста»; *зоря* в українській мові має значення «зірка», «освітлення горизонту перед сходом або заходом сонця, світанок, захід», «військовий сигнал». У російській мові слово *заря* у значенні «зірка» не вживається.

Тонкий стиліст і перекладач М. Т. Рильський вважав явище російсько-української міжмовної омонімії одним з найскладніших у теорії і практиці перекладу: «Давненько вже відзначено хибність думки, — справедливо зауважив поет, — ніби перекладати з близьких мов легше, ніж з мов далеких. Переклад на українську мову, скажімо, з російської чи білоруської являє специфічні труднощі, які не завжди легко подолати, він таїть у собі багато небезпек. Одна з цих небезпек — існування в споріднених мовах слів, які однаково чи майже однаково звучать, а означають зовсім різні речі... З таких прикладів можна скласти цілий словник»¹. Проблема «фальшивих друзів перекладача», як іноді називають міжмовні омоніми, зумовлена самостійністю і неповторністю кожної розвинутої мови.

До міжмовних омонімів російської та української мов відносимо, зокрема, ті, що відрізняються вимовою окремих фонем: рос. *качалка* у значеннях «гойдалка», заст. «носилки для хворих», обл. «коліска» — укр. *качалка* «кругла, гладко витесана палиця для розкачування білизни, прасування одягу тощо» (рос. *скалка*), де фонема [ч'] російської мови відповідає фонемі [ч] української; рос. *держава* у застарілому значенні «верховна влада», іст. «золота куля — емблема влади монарха» — укр. *держава* у значенні «маєток, міцність», де немає характерного для російської мови пом'якшення приголосного перед *е*; рос. *беда* «нещастя, горе» — укр. *біда*, заст. «провина, візок з двома колесами» та ін.

У осіб, які недостатньо володіють обома мовами, існування міжмовних омонімів викликає лексичну інтерференцію, внаслідок якої елементи однієї мовної структури переносяться в систему мовлення іншої мови. Як свідчив А. Мейє, «люди, котрі одночасно мають у своєму розпорядженні два засоби вираження, часом вводять в одну з мов, якою вони говорять, прийоми, притаманні іншій мові»². Прикладів мовних помилок подібного роду можна навести чимало. Так, у російській мові українця нами зафіксовано: «Головою нашего собрания предлагаю избрать т. Яремчука», де українське слово *голова* вжито у значенні «председатель собрания», пор.: *голова зборів*. Аналогічна помилка припускається і в реченні «Различные *шары* украинской лексики в произведениях Т. выступают средством создания местного колорита» (з виступу на захисті дисертації). Українське *шар*, яке утворює міжмовну омонімічну пару з російським *шар* (*земной шар, бильярдный шар*), підмінює

¹ Рильський М. Т. Ще про переклади. — В кн.: Письменники про свою роботу. — К., 1956, с. 114-115.

² Мейє А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. — М.; Л., 1938, с. 123.

необхідне в даному випадку рос. *слой, пласт*. На дошці оголошень однієї з установ читаємо: «*Термин* подачі заявлений истекает 15 мая», де українське *термін* у значенні «строк» помилково переноситься в російську мовну систему.

Явище міжмовної омонімії простежується і в деяких російських художніх творах, що веде до двозначності, напр.: «Какая грусть подозревать, какая *смутная* утрата» (Н. Тарасенко). Пор. укр. *смутний* «який відчуває смуток, сумний, журний, сповнений смутком, який викликає смуток» — рос. *смутный* «неясний, невиразний, непевний, неспокійний, стурбований, тривожний, заколотний, бунтівний». Або: «И голый куст *сдается* спрутом» (С. Панько), де *сдается* перенесено з української мови — *здається* (рос. *кажется*). В російській мові дієслово *сдаваться* цього значення не має. Ряд інших значень українського *здаватись* і російського *сдаваться* справді збігаються.

Подекуди в українській мові зустрічаємо такі вислови: «Ця поезія була його першим літературним *опитом*» (з усного мовлення). Тим часом слово *опит* в українській мові означає «звертання до однієї або кількох осіб із запитанням для збирання певних відомостей, з'ясування чого-небудь» (рос. *опрос*). Треба було сказати: «Ця поезія була його першою літературною *спробою*». В одній з радіопередач прозвучало: «Цей цінний *опит* новаторів виробництва поширюється в нашій галузі». Тут російське *опыт* у значенні «сукупність знань, навичок, умінь» заступає необхідне у даному випадку українське *досвід*.

Відомо, яке велике теоретичне значення має вивчення помилок у мовленні. Ще Л. В. Щерба писав: «Для справжнього лінгвіста-теоретика, для якого питання «як» і «чому» є найважливішими, помилки в мовленні виявляються дорогоцінним матеріалом. Негативний мовний матеріал, уміло підібраний, міг би стати дуже корисним у нормативному словнику»³ і, на нашу думку, у двомовних словниках міжмовних омонімів, створення яких — нагальна потреба сучасної славістики. Виявлення міжмовних омонімів російської та української мов, їх зіставний аналіз, класифікація з погляду походження, семантики, сфери вживання, сполучуваності, аналіз причин лексико-семантичної інтерференції належать до актуальних питань культури російського та українського мовлення в умовах масового близькоспорідненого білінгвізму.

³ Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. — М., 1958, с. 75—76.